

VONZÁSOK ÉS TASZÍTÁSOK – DESSEWFFY EMIL KONZILIÁRIUSI SZEREPBEN, 1859– 1860

Dessewffy Emilnek az 1859 augusztusa és 1861 augusztusa közötti, politikai fordulatokban gazdag időszakban játszott szerepéről sok információt ismerünk számos forrásközlésnek köszönhetően.¹ Ezek alapján készítette el az első összefoglalót a konzervatív csoport 1850–1860-as évtized fordulóján kifejtett tevékenységéről Berzeviczy Albert.² Hosszú évtizedek múlva, 1967-ben látott napvilágot Szabad György monográfiája az októberi diploma kibocsátása és az 1861. évi országgyűlés feloszlata közötti időszakról, melyben szólt a konzervatívok terveiről és működéséről is.³ Mindennek ellenére megállapíthatjuk, hogy Dessewffy tevékenységéről ezen évtizedfordulóra koncentrálna még nem született önálló összefoglalás.

A történész szerencséjére Dessewffy tudatosan törekedett arra, hogy az általa írt levelek tekintélyes részét összegyűjtse.⁴ Két ízben is felszólította például Szécsen Antal grófot, hogy a hozzá írt levelet majd juttassa vissza hozzá, ezt 1860 késő nyarán azzal indokolva, hogy „ilyen dolgok visszatekintve nagy értékkel bírnak”, másodjára már ennél konkrétabban fogalmazva: „Minden, amit Neked írok, autobiográfiámhoz tartozik. Érdekes lesz, persze majd idővel.”⁵ Ennek köszönhetően

¹ *Deák Ferencz beszédei.* Budapest, 1903, 2. kiadás, 2–3. kötet; *Emléklapok vajai Báró Vay Miklós életéből. Léway József bevezetésével.* Budapest, 1899; *Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai.* Második kötet: 1849–1859. Harmadik kötet: 1860–1861. Budapest, 1913; Kecskeméthy Aurel: *Vázlatok egy év történetéből.* Pest, 1862; [Ludasi Mór]: *Drei Jahre Verfassungstreit. Beiträge zur jüngsten Geschichte Oesterreichs. Von einem Ungar.* Leipzig, 1864; Török János emlékirata s azon nemzeti petitiók, melyek az octoberi diplomát megelőzték. Pest, 1864. Dessewffy-ról jellemzést lásd Beksics Gusztáv: I. Ferencz József és kora. In: Márki Sándor – Beksics Gusztáv: *A modern Magyarország (1848–1896).* Budapest, 1898 /A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi Sándor. 10. kötet/, 462–465.

² Berzeviczy Albert: *Az absolutismus kora Magyarországon.* 2–3. kötet. Budapest, é. n. [1926, 1932]. A konzervatív csoport, s benne Dessewffy 1849 utáni politikai tevékenységének történeti feldolgozását Wertheimer Ede kezdte meg, de az ő publikációi a forradalom és szabadságharc időszakra, illetve az azt követő évtized első éveire vonatkoztak. Dessewffyhez kapcsolható forrásokat bőségesen megjelentetett Andics Erzsébet többkötetes forráskiadványában (*A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*), de az sem tért ki az általunk tárgyalt időszakra.

³ Szabad György: *Forradalom és kiegyezés választóján (1860–81).* Budapest, 1967. Lásd még Susan Sylvia Medgyesi-Mitschang: *The Influence of the Hungarian Aristocracy upon Franz Joseph from 1851 to 1861.* Ph.D. Dissertation, St. Louis University, 1971, 151–183.; Dénes Iván Zoltán: *Conservative Ideology in the Making.* Budapest, 2009, 181–186.

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Dessewffy család levéltára (a továbbiakban: P 90), 3. cs., 5/d, Dessewffy Emil levelei, 5/e, Dessewffy Emilhez címzett levelek.

⁵ Dessewffy levelei Szécsenhez, Szentmihály, 1860. aug. 28., Pozsony, 1861. dec. 20. (Német nyelvűek.) MNL OL P 90 5/d. A német nyelvű idézeteket saját fordításomban közlöm, a forrás nyelvét

hagyatéka igen gazdag az általa írott levelekben is. Igyekezett őszintén kifejteni álláspontját leveleiben, ennek megfelelően persze nem is postai kézbesítésre bízta azokat, hanem mindig személyes megbízott (valamely barátja, fia angoltanára, felesége, politikus társa) útján juttatta el azokat a címzettekhez, s a választ is ugyanúgy kérte, vagy hivatalos iratok közé rejtve a magánlevelet. Ha ilyen megbízható út nem adódott, kiélezett helyzetekben inkább hallgatott.⁶ Intenzív levelezést folytatott az általunk tárgyalt időszakban a végrendelete záradékában 1854-ben legszorosabb barátaiként megnevezett Jósika Samu báró egykori erdélyi udvari kancellárral és Apponyi György gróffal, az 1848 áprilisa előtti magyar udvari kancellárral (érdekes módon a harmadikként említett Ürményi Józseffel nem maradt fenn levelezése),⁷ továbbá Szécsen Antal gróffal, valamint Szőgyény Lászlóval, az 1848 előtti magyar alkancellárral, 1851 és 1861 között az uralkodó tanácsadó testületének, a birodalmi tanácsnak a tagjával; kevésbé rendszeresen Vay Miklós báróval, Sennyey Pál báróval és Mailáth Györggyel. Ennek köszönhetően elképzeléseit egy-egy különösen fontos időpontban több változatban is ismerjük.

Program a neoabszolutizmus politikai rendszerének lebontására

Az 1859-es év alapjaiban megrendítette a neoabszolutizmus kormányzati rendszerét, nyilvánvalóvá vált, hogy lényeges politikai irányváltásra van szükség. A magyar konzervatívok több ismert személyiségével is tárgyalt a kormányzat ügyeinek vezetésére az uralkodó által újonnan kiszemelt Johann Bernhard Rechberg und Rothenlöwen gróf 1859 nyarán.⁸ Természetesen Dessewffy is észlelte a válság és a tanácstalanság jeleit, s kezdeményezőként a színre lépett – ha kicsit megkésve

---

csak akkor jelzem, ha idézem; visszakért levélre további példaként lásd Dessewffy levele Apponyihoz, Szécsenhez és Mailáthhoz. Szentmihály, 1860. szept. 3. MNL OL P 90 5/d.

⁶ Vö. Dessewffy levele Jósikához, 1859. febr. 4., Dessewffy levele Szécsenhez, Szentmihály, 1860. aug. 28., Dessewffy levele Apponyihoz, Szécsenhez és Mailáthhoz, Szentmihály, 1860. szept. 3., Dessewffy levele Szécsenhez és Mailáthhoz, Pest, 1860. okt. 10., Dessewffy levele Szécsenhez, 1861. ápr. 21., Dessewffy levele „Lieber Alter” megszólítással [Szécsenhez], Pest, 1861. júl. 13., MNL OL P 90 5/d; hivatalos iratok közé kéri iktatni a választ: Dessewffy levele Jósikához, Pozsony, 1859. szept. 2. Közli: *Deák Ferencz beszédei...* II. 447., Dessewffy levele Szécsenhez, Pozsony, 1860. dec. 31. MNL OL P 90 5/d; Lónyay Menyhért 1866-ban úgy nyilatkozott a hozzá intézett – sajnos általunk nem ismert – levelek alapján, hogy Dessewffy „levelekben mindig tartózkodó volt elmondani nézeteit – csakis magántársalgás alkalmával közölte ritkábban nézeteit és reményeit...”, de a Dessewffy hagyatékában fennmaradt levelek nem erre vallanak. Lónyay sorait idézi Dénes Iván Zoltán: Lónyay Menyhért visszaemlékezése Dessewffy Emilre. *Magyar Tudomány*, 1983. 322.

⁷ „[Legyenek meggyőződve] barátim, Aponyi György, Jozsika Sámuel, Ürményi József, hogy büszke voltam ily jellemek barátságára...”. Dessewffy Emil végrendeletének záradéka. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár (a továbbiakban: MTA KIK Kt), Ms 5446/14. A magyar nyelvű levéltári forrásokat – a személynevek kivételével – modernizált helyesírással közlöm.

⁸ Vö. Berzeviczy: i. m. II. 217., 220., 238–240.; forrása: *Idősb Szőgyény-Marich László emlékiratai...* II. 124–126., 132–138.

is. Július vége és augusztus 20. között lezajlottak ugyanis azok a bizalmas tárgyalások Bécsben, melyek az új kormányprogramot voltak hivatva kialakítani, Dessewffy pedig augusztus közepén fordult levélben Rechberg grófhhoz, egy még július közepén papírra vetett merész tervet vázolva fel.

A politikai erőviszonyokat helyesen felmérve, az uralkodót állította programja tengelyébe – „*államcsíny rohamosságával és ellenállhatatlanságával*” 1859 szeptembere és 1860 januárja között „dictatori módon” végrehajtandó átfogó fordulatot javasolt, szakítást a korlátlan uralkodói abszolútizmussal, korlátozott alkotmányos kormányzatot, melyben a külügyek és hadügyek (az újoncállítás ügyeit kivéve), valamint a végrehajtó államapparátus irányítása uralkodói felségjog marad. Programja tartalmazta az uralkodó szűk körű tanácsadó testületeként funkcionáló birodalmi tanács felosztatását, új, a politikai képviselő bizonyos ismerveivel és jogköreivel felruházott testület létrehozását, mely évente legfeljebb három hónapra keresztül tanácskozná a császár „*alkotmányos, rendi, törvényhozó és pénzügyi tanácsa*”-ként. A testület elnökét és húsz tagját három évre az uralkodó nevezné ki, 120 tagot pedig a tartományok újra életre hívott országgyűlései delegálnának saját soraikból a népességszám, az adómenyiség és „*egyébkénti fontosság*” szerint. A testület törvényhozási és törvénykezdeményezési joggal rendelkezne, de kizárólag az adóügyi törvények, a vám-, pénz- és bankügyek, valamint az újoncoszás vonatkozásában, ülései a nyilvánosság előtt zajlanának. Minden más kérdésben (a külügyeket és hadügyeket kivéve) mint országos ügyekben az országgyűlések lennének illetékesek, a következő megoszlás szerint: Csehország országgyűlése, összevont országgyűlés Morvaország, Szilézia, Felső- és Alsó-Ausztria, Salzburg, Stájerország, Krajna és Karintia részére, egy további Galícia és Bukovina részére, egy harmadik Dalmácia és a Tengermellék számára, Velence tartomány országgyűlése, végül egy közös országgyűlés Tirol és Vorarlberg részére. (A terv külön nem érinti a magyar korona országait, de Dessewffy magyar, erdélyi és horvát alkotmány visszaállításáról ír.) Ezen országgyűlések részletes jogköréről nem szól, „*március előtti rendi alkotmányok*” módosított, a polgári és a paraszt elem képviselőivel kiegészített változatát említi. Nem rögzíti, hogy ezek a testületek is rendelkeznek-e törvényalkotó, illetve -kezdeményező jogkörrel, sőt az 1848. március előtti állapotok említése inkább az ellenkezőjére enged következtetni. Eszerint az alkotmányosság csak a birodalmiaknak minősülő ügyekre terjedt volna ki a magyar korona országain kívül.

Terve ugyanakkor nagyon határozottan előirányozta a birodalmi centralizáció leépítését: pusztán három birodalmi minisztérium maradt volna fenn: külügy-, pénzügy- (a kereskedelemügyek vitelével is megbízva), valamint hadügyminisztérium. Három csoportba osztva történt volna a tartományok közigazgatásának birodalmi felügyelete három udvari kancellária (magyar, erdélyi, egyesített kancellária – nyilvánvalóan a magyar kancellária alá kívánta volna sorolni Horvátország-Szlavóniát is) útján. A minisztertanácsot mint legfőbb politikai vezető szervezet a

három miniszter, a három udvari kancellár, valamint 3–6 államminiszter alkotta volna.⁹

Dessewffy terve határozott lökéssel kimozdította volna a kátyúból a tehetetlenségi nyomatóka folytán továbbforgó, de előre nem haladó állagmázezetet, belecsempézve az alkotmányosság elemét az alapvetően továbbra is az uralkodó által dominált szervezetbe. Az alkotmányos átalakításnál sokkal markánsabban van kifejtve tervében a föderatív típusú szervezet kiépítésére törekvő irány. Berzeviczy Albert kifogásolta, hogy „államcsíny”-nek nevezte tervét, Dessewffy azonban ezt azzal magyarázta, hogy az uralkodónak államcsínyre van szüksége, *„nem a jog, nem a népek ellenében, hanem a bürokrácia túlburjánzó hatalma ellenében, amely a korona és alattvalói közé bekúszott, hogy mindkettőt megbénítsa”*. Az átmenet, tette hozzá, kezdetben diktatórikus, majd *„konzervatív reformer”* jellegű lesz.¹⁰

A kapcsolatfelvételt augusztus 15-én Rechberggel, majd 19-én Rechberggel és Alexander Hübner báró rendőrminiszterrel való találkozó követte Bécsben, összesen tizenegy órán keresztül. Rechberg azonban Dessewffy tervét „ábrándos”-nak minősítette, s Dessewffy maga is érzekelte, hogy a Rechberg-kormány első intézkedései nem az általa javasolt irányba mutatnak, s visszavonulót fűjt. A tárgyalásokról értesítette elvbarátait („magyar Fronde”-nak nevezte őket Lónyay Menyhért); Szögyény László, a birodalmi tanács tagja nagyon lelkesen, ha némi szkepticizmussal is fogadta a hírt: *„Ha Téged hallgatnak, a Jobbak legjobbját hallgatják. Nincs köztünk, ki ezt el ne ismérje. Csak egytől tartok. Miszerint t. i. eszméid és terveid tulajdon eszednek nagy-szerű mérveiben lévén fogantatva, ezek felfogására, méltánylására és kivitelére a mindennapiasság színvonalán felül nem emelkedő tehetségek nem képesek; sőt ha elvontan helyeslik is azokat, a kivitel nehézségeitől visszariadnak. Ezek teszik pedig az emberek hasonlíthatlan többségét, még pedig gyakran éppen ott, hol a dolgok eldöntetnek.”*¹¹

Ezt Dessewffy sem látta másként, szeptember végén elutasította, hogy további tanácskozásokon vegyen részt Bécsben, de októberben mégis engedett Hübner báró invitálásának, s október 7–18. között Jósika Samuval, Szécsen Antallal, valamint Mailáth Györggyel együtt megbeszéléseket folytatott Rechberggel és Hübnerrel. Ez utóbbi ugyan jóval fogékonyabbnak bizonyult Dessewffy és társai érveire, s magára vállalta azok képviselését az uralkodó és miniszter társai előtt, de

⁹ „Tervezete egy hadjáratnak Ausztria belsejében, hogy az 1859. évi szerencsétlen háború következtésének eleje vétessék és tartós erőhöz lehessen jutni”. Közli: Deák Ferencz beszédei... II. 426–449., idézetek: 425., 428., 435., 434., lásd még ehhez Dessewffy kísérő levelét Rechberghez, Bécs, 1859. aug. 12. Uo. 416–426.; a tervet ismerteti és értékeli Berzeviczy: i. m. II. 240–244.; Szabad: i. m. 9–10.

¹⁰ Uo. III. 118.; Dessewffy levele Alfred zu Windischgrätz herceghez, Pozsony, 1860. febr. 22. (Német nyelvű, másolat.) MNL OL P 90 5/d.

¹¹ Dessewffy levelei Szögyényhez, Pest, 1859. aug. 22., szept. 14. Közli: *Idősb Szögyény-Marich László országbíró emlékiratai...* II. 237–242.; Szögyény levele Dessewffyhez, Csór, 1859. aug. 31. (Magyar nyelvű.) MNL OL P 90 5/e; lásd még *Idősb Szögyény-Marich László országbíró emlékiratai...* II. 145.; Lónyay 1866-ban papírra vetett szavait közli: Dénes: *Lónyay Menyhért visszaemlékezése Dessewffy Emilre...* 314.; vö. Dessewffy levele Jósikához, Pozsony, 1859. szept. 2. Közli: Deák Ferencz beszédei... II. 440–449.

akcióját gyors menesztése követte.¹² Dessewffy csalódottan figyelte a bécsi politikai szintért, a Schiller-ünnepségek kapcsán igen csak kiábrándultan nyilatkozott.¹³

Az ausztriai sajtó Hübner távozása kapcsán támadásokat intézett a magyar konzervatívok ellen, mindenekelőtt azt hányva szemükre, hogy semmiféle politikai támogatottsággal nem rendelkeznek Magyarországon. A konzervatívok, ahogy azt Sennyey Pál Szőgyény Lászlóhoz intézett levele is jelzi, november elején igényelték, hogy magyar liberális személyiségek kiálljanak közvetítő törekvések mellett, hogy demonstrálják: a gyökeres változás a birodalom kormányzati elveiben általános kívánság Magyarországon. Ezt láthatóan Deák Ferenc és köre respektálandónak tartotta, mivel a *Pesti Napló* november 5-én vezércikkben nyilvánította ki: „...*ha az említett magyar urak egy vagy más alkalommal kívánatokról beszéltek, nem valamely konzervatív párt, hanem az összes nemzet kívánatait tolmácsolhatták*”, sőt azt is fejtegette a cikk, hogy az 1848 előtt Magyarországon létezett pártok „*azon nagy átalakulás következtében, melyet hazánk szenvedett, elenyésztek; s jelenleg minden nemzeti fontosságú közkérdések körül lényegileg teljes egyértelműség uralkodik, alárendelt részletek lehetvén csupán, a mikre nézve eltérések mutatkozhatnak.*” Az egység érzetét erősíthette az 1859. október 27-én Pesten, majd az ország számos pontján tartott Kazinczy-emlékünnségek sora, a Kazinczy-alap ügyei, a magánúton folytatott gyűjtőakció az Akadémia felépítendő palotájára, végezetül pedig a Protestáns Pátens elleni küzdelem. Mindez utóbb megalapozatlannak bizonyult reményeket ébresztett vagy megerősített a konzervatív vezetőkben arra vonatkozóan, hogy politikai elképzeléseik mögé felsorakoztatható lesz majd siker esetén az ország közvéleménye és politikai elitje, konzervatív és liberális érzelműek egyaránt.¹⁴

Új kísérlet az uralkodó megnyerésére

A birodalmi kormány és az uralkodó politikáját továbbra is az iránykeresés bizonytalansága hatotta át, a politikai válsághelyzet pedig, mindenekelőtt a Protestáns Pátens 1859. szeptember 1-jei kibocsátása nyomán, Magyarországon látványosan eszkalálódott. Nem csoda, ha Dessewffy úgy ítélte meg, az első kudarc

¹² Dessewffy levele Jósikához, Szentmihály, 1859. aug. 28. (Másolat.) MNL OL P 90 5/d; Dessewffy levele Hübner báróhoz, Kőrösladány, 1859. szept. 23. Közli: *Deák Ferencz beszédei...* II. 450–451.; Dessewffy levele Windischgrätz herceghez, Pozsony, 1860. febr. 22. (Másolat.) MNL OL P 90 5/d; vö. *Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai...* II. 146–147.

¹³ Dessewffy levele „*Kedves barátom!*” megszólítással ismeretlen személyhez, Pozsony, 1859. nov. 22. MNL OL P 90 5/d.

¹⁴ Sennyey levelei Dessewffyhez, Bécs, 1859. okt. 31., nov. 3. MNL OL P 90 5/e; „Pest, november 4.” (Vezércikk.) *Pesti Napló* (a továbbiakban: PN), 10. évf. 252–2919. sz. 1859. nov. 5. Közli: *Deák Ferencz beszédei...* II. 454.; erősíthette illúzióikat az is, hogy Deák 1859. júliusi bécsi látogatása alkalmával Szőgyény Lászlónak ugyan kijelentette, hogy közjogi rendezésre csak az 1848. évi törvények szerint összehívott és választott magyar országgyűlés lehet hivatott, de állítólag azt is hoztátette, „talán” az 1848-as törvényeket megelőző állapot is képezhetné a kiindulási alapot. *Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai...* II. 140–141.

ellenére folytatnia kell erőfeszítéseit. S hogy ne lehessen magányos fantasztaként legyinteni programjára Bécsben, 1860 elején nyilatkozattervezetet készített, mely elítélte a megelőző évtized politikai kurzusát, s a magyar alkotmányosság visszaállítását követelte. A szöveg említette ugyan az 1848. áprilisi törvényeket, de kizárólag a rendiséget felszámoló intézkedéseit, a cenzúra eltörlését, valamint a városi önkormányzatok szabályozását. Feltehetőleg ez volt Dessewffy számára az áprilisi törvények vállalható része ekkoriban. Azt tervezte, hogy „ezer tekintélyes magyar ember” aláírása hitelesítse az iratot, mégpedig pártkülönbség nélkül. Deák Ferenc azonban nem támogatta a tervet, így Dessewffy kénytelen volt lemondani arról.¹⁵

Maradt tehát a szakott út a befolyásos birodalmi vezető személyiségek fogadótermein keresztül. Alfred zu Windischgrätz herceg az évtized elején létrejött bürokratikus centralizált abszolútizmust kezdettől nagy idegenkedéssel szemlélte. A hírre, hogy az uralkodó január végén Szőgyény Lászlót magához kérte, s a magyarországi önkormányzati megerendszer visszaállítására vonatkozó javaslat benyújtásával bízta meg, a herceg felvette a kapcsolatot Szőgyénnyel. Dessewffy a maga tervezetét Jósika Samu közvetítésével juttatta el a herceghez, tájékoztatva erről Szécsent és Szőgyényt is. Az utóbbi szintén készségesen, bár nem túl bizakodón, vállalta a közvetítést, az uralkodóhoz benyújtott irata a szűken vett feladat mellett ugyancsak érvelt az alkotmányosság elvének korlátozott alkalmazása mellett.¹⁶ Március 1-jén Windischgrätz fogadta Szőgyényt, Dessewffyt és Jósikát, s abban állapodtak meg, hogy a herceg közli a tanácskozás tényét az uralkodóval, s ismerteti Dessewffynak a memorandum kíséretében hozzá intézett levelét, s ha az uralkodó kijelentené, hogy kívánja ismerni a memorandum tartalmát, azt átadja neki.¹⁷

Az uralkodó tanácsadóinak köreiben eközben lázasan folyt az útkeresés, ami a Protestáns Pátens kötelező érvényének visszavételén túl április közepén Albrecht főherceg magyarországi főkormányzó visszahívásához és Benedek Lajos tábornagy kormányzói kinevezéséhez, a magyarországi államszervezet részleges átalakítása tervének a deklarálásához, valamint még március 5-én az ún. megerősített birodalmi tanács felállításához vezetett. A miniszteri konferencia már 1860. január végén tárgyalt a tervről, de csak lassan haladt előre, mivel a miniszterek egy része kezdetben még azt sem támogatta, hogy az uralkodó legalább annak tagjai egy részét az országgyűlések jelöltjeiből nevezze ki.¹⁸

¹⁵ Dessewffy tervezetét közli: *Deák Ferenc beszédei...* II. 454–461.; vö. Beksics: i. m. 548–549.

¹⁶ Dessewffy levele Windischgrätzhez, Pozsony, 1860. febr. 22. (Másolat.) Dessewffy levele Jósikához, Pozsony, 1860. febr. 23. MNL OL P 90 5/d; *Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai...* II. 148–151., 242–347., III. 8–10.

¹⁷ Dessewffy ragaszkodott hozzá, hogy a herceg csak az uralkodó kifejezett „parancsára” mutassa meg magát a memorandumot Ferenc Józsefnek. Dessewffy levele Jósikához, Pozsony, 1860. febr. 23. MNL OL P 90 5/d; *Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai...* III. 7–10.

¹⁸ A miniszteri konferencia üléseinek jegyzőkönyve, 1860. jan. 23., 24., 26. In: *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. Abteilung IV: Das Ministerium Rechberg*. Bd. 1. 19. Mai 1859 – 2/3. März 1860. Bearbeitet und eingeleitet von Stefan Malfèr. Wien, 2003, 386–391.

Dessewffy február végi akciója még így is ismét elkésett, hiszen március elejére az uralkodó már döntést hozott.

Az új birodalmi tanács legfeljebb nevében emlékeztetett a Dessewffy tervében vázolt testületre: nem jelentette ugyanis az uralkodói tanácsadó testület, az állandó birodalmi tanács megszüntetését, csakis annak ideiglenes birodalmi tanácsosokkal való kiegészítését. Továbbá tagjait kizárólag az uralkodó nevezte ki, kizárva bármi-féle politikai képviseleti elvet (bár a tagok tartományuk képviselőinek számítottak, de míg Magyarországnak 6 képviselői hely jutott, a kis Tirolnak is 3, Horvátországnak 2). Tanácskozásai kizárólag pénzügyi és gazdasági kérdésekre terjedhettek ki, törvényalkotói, valamint kezdeményezési jogkör nélkül. Pusztán ajánlásokat fogadhattak el az uralkodó számára az általa kért témákban, a nyilvánosság kizárásával.¹⁹

Dessewffy a megerősített birodalmi tanácsról szóló pátens kibocsátása után azonnal visszakérte Windischgrätztól memorandumát, mondván, csak a visszavonulás maradt, megvárni a kormányzati akció kudarcát, „*mi tervkoholók és intrigán-sok nem vagyunk*”.²⁰ Windischgrätz egyébként teljesítette a vállaltakat, Dessewffy levelét átadta Ferenc Józsefnek, a memorandumot nem – Ferenc József nem tartott arra igényt. A császár úgy nyilatkozott, hogy sok jó gondolat van a levélben, de kerülni kell mindent, ami még nagyobb komplikációkhoz vezethet.²¹ Ekkor még láthatóan nem állt készen arra, hogy a magyar konzervatívokat lehetséges politikai együttműködő, mi több, fontos kormányzati döntések meghozatalában résztvevő félnek tekintse.

A birodalmi tanács átalakításának tervét Dessewffy halva született gyermeknek, a bürokrácia utolsó próbálkozásának ítélte, s hazaárulásnak minősítette a testületben való részvételt.²² A politika színpadáról való teljes lelépést fontolgatta, kizárólag az Akadémiával (április elejétől a pénzgyűjtő akción túl a Széchenyi gyászün-nepély szervezésével foglalkozott), a tervezett Magyar Földhitelintézet és a Tiszavölgyi Társulat ügyeivel kívánt foglalkozni. Kijelentette, tanácsadói szerepet nem vállal, ne hívják, nem megy Bécsbe – az 1848-ban papírra vetett, a magyar forradalom vezetőivel kíméletlen leszámolást hirdető, magabiztos memorandumai után 1849 tavasza óta viaskodott a dilemmával: szabad-e, érdemes-e tanácsadói szerepben összekötnie magát a kormányzattal, hiszen míg nem hallgatnak rá, a közvélemény előtt kompromittálódik, majd kifacsart citromként félre hajíthat-ják.²³ De ahogy korábban, majd később is, most is hagy egy kiskaput félig nyitva maga után: ha tervének kivitelét mégiscsak megpróbálnák, írja Szőgyénynek április végén, készen áll: „*Azonban a létező bonyodalmak kiegyenlítését elvállalni, a*

¹⁹ „Császári nyílt parancs 1860-diki márczius 5-ikéről”. PN, 11. évf. 55–3020. sz. 1860. márc. 7.

²⁰ Dessewffy levele „*Kedves barátom*” megszólítással [Szőgyényhez], Pest, 1860. márc. 6. (Magyar nyelvű.) MNL OL P 90 5/d.

²¹ Jósika levele Dessewffyhez, Bécs, 1860. márc. 12. MNL OL P 90 5/d.

²² Dessewffy levele Jósikához, Pozsony, 1860. márc. 14. MNL OL P 90 5/d.

²³ Vö. Dessewffy levelei Jósikához, Pozsony, 1851. ápr. 22., [?] márc. 20. MNL OL P 90 5/d.

magyar ügyeket kezembe venni, ha a szükséges felhatalmazással bírnék, az általam kijelölendő minőségben, ma is kész vagyok. [...] És mindenekelőtt túl merésznek vagy praefidensnek igen, de bolondnak még se tartsad régi hívedet...”²⁴ Május elején megismétli: „az általam meghatározandó minőségben és a kellő felhatalmazások mellett a dolgot kezembe venni, a felelősséget vállalni, és tenni kész volnék. Azonban konzultálni akkor sem fognék, hanem a magam feje szerint cselekedni. Ezekből látod konok makacsságomat, önfejtűségemet és így használhatlan voltomat. Nekem bárminemű hivataloskodás iránt olyan averzióm van, miszerint kis ujjamat sem vagyok képes megmozdítani miatta. Csupán azon esetben, ha a véletlen úgy hozná magával, hogy a hatalmat tányéron hoznák elem, nyujtanám ki utána kezemet és próbálnám eszméimet megvalósítani.”²⁵ Ennek ellenére áprilisban, még a Magyarországot érintő jelentős változtatásokra vonatkozó uralkodói döntés előtt Dessewffy Szögyény közvetítésével Agenor Goluchowski belügyminisztert is igyekezett megnyerni átalakítási programjának. Szögyény egyébként örömmel konstataulta, hogy az időleges visszavonulás ellenére Dessewffy készül a jövőre: „...azokon kívül, mit a nagy eseményekről mindenki lát és hall, én sem tudok sokkal többet, miután a konyhának titkaiba, hol a sokféle elixírek főzetnek, beavatva nem vagyok. Kik voltak az utóbbinál a főszakácsok, kik a kukták, nehéz megtudni. Annyi bizonyos, hogy kófic lett belőle, s kivált a tálalásnál nagyon elsózták a levet, mely általános csömört fog okozni. Én most is százszor elmondott »ego autemcenseom«-hoz ragaszkodom, miszerint t. i. míg magyar szakácsokat nem hívnak, sem jó bográcsost, sem hajdúkáposztát, miket a magyar gyomor kíván, előállítani nem lesznek képesek. [...] e végre legbensőbb meggyőződéseim szerint egyedül Te lennél a leghitotottabb Chef de cuisine...”²⁶

Szabad György szerint Dessewffy visszavonulási szándékában tetten érhető „talán némi sértődöttség” is, mivel maga nem volt az új testületbe kinevezettek sorában, ám Dessewffy fent idézett sorai még jóval a kinevezések előtt születtek, kezdettől nem kívánt a testület működésében részt venni, s a hozzá fordulók előtt nem rejtette véka alá véleményét, bár, amint maga írta, nem sietett senkit lebeszélni a kinevezés elfogadásáról.²⁷ A részvétel kérdése megosztotta a konzervatív elv-

²⁴ *Idősb Szögyény-Marich László országbíró emlékiratai...* III. 26.; Dessewffy levele Szögyényhez, Pozsony, 1860. ápr. 23. Uo. 182–184., idézet: 183–184.

²⁵ Dessewffy levelei Szögyényhez, Pozsony, 1860. ápr. 23., máj. 3. Közli: *Idősb Szögyény-Marich László országbíró emlékiratai...* III. 184–188., idézet: 187.; Dessewffy 1851 tavaszán, a birodalmi tanács felállításakor is elutasította, hogy ideiglenes tanácsosként részt vegyen a testület működésében, belépését két feltételhez kötötte: ha a politikai irányvonal a konzervatívok elveinek megfelelő irányba fordul, s ha pozitív ígéretet kap, hogy az uralkodó kinevezi majd a birodalmi tanács állandó tagjává. Ezek egyikére sem volt kilátás. Dessewffy levele Jósikához, Pozsony, 1851. ápr. 22. MNL OL P 90 5/d.

²⁶ Szögyény levelei Dessewffyhez, Bécs, 1860. ápr. 17., ápr. 27. (Magyar nyelvűek.) MNL OL P 90 5/e; *Idősb Szögyény-Marich László országbíró emlékiratai...* III. 23.

²⁷ Dessewffy levele Szögyényhez, 1860. máj. 3. Közli: *Idősb Szögyény-Marich László országbíró emlékiratai...* III. 187.; vö. uo. III. 32.; Szabad: i. m. 31.

barátokat. Jósika Samu akkor már távozott az élők sorából, Szécsen számára nem jelentett kérdést a császári megbízás elfogadása, Vay és Somssich Pál (a liberális Eötvös József társaságában) tisztelettudó, de kategorikus nemet mondott, Apponyi György is kérte felmenteni magát, de az uralkodó megfontolásra szólította fel, mire végül Apponyi nehéz szívvel, de belépett a testületbe. Mailáth György és Barkóczy János gróf Apponyi döntésétől tették függővé sajátjukat, így végül meghajoltak a császári akarat előtt. Apponyi május végén értesítette döntéséről Dessewffyt, s kérte, tanácsaival segítse továbbra is őket. A fennmaradt levelezésben azonban nincs nyoma annak, hogy Dessewffy a következő hónapok folyamán ezt megtette volna – a megerősített birodalmi tanács működésének hónapjaiból feltűnően hiányoznak oda s vissza is a levelek.²⁸

A siker csak résnyire kinyílt kapujában

A magyar tanácsosok kezdettől fogva nagy energiákkal törekedtek a megerősített birodalmi tanács jogkörének tágítására és jellegének átalakítására. Apponyi és Barkóczy kérték, hogy a leteendő hivatali esküben ne kelljen a testület ügyrendjének megtartására is esküdni, azaz fenn akarták tartani a jogot az ügyrend módosítására – s az uralkodó engedélyezte; majd a testület első ülésén Apponyi kinyilvánította, hogy csak személyes véleményét képviselheti, mivel nincs mandátuma – ami igen merész állítás volt, hiszen azt foglalta magában, hogy az uralkodói kinevezést önmagában nem tekinti elégséges politikai felhatalmazásnak.²⁹ A testület működésében a magyar tanácsosok magukhoz ragadták a kezdeményezést, a pénzügypolitikai kérdések tárgyalása alkalmat nyújtott számukra az általános politikai irányvonal bírálatára. Közben az egyre inkább bizonytalankodó uralkodót Benedek kormányzó is igyekezett befolyásolni, s immáron a miniszterek közül is néhányan úgy látták, Magyarországon elkerülhetetlen a korlátozott jogkörű alkotmányos intézmények bevezetése, hogy el lehessen kerülni azok bevezetését a birodalom központjában, illetve a Magyarországon kívül eső tartományokban. Az erről folyó vitában mintegy közvetítő javaslatként indítványozta Leo Thun gróf vallás- és oktatásügyi miniszter, hogy mindkettőt elkerülendő, inkább a megerősített birodalmi tanácsot lássák el némi alkotmányos színezettel, s nyilvánítsa ki az uralkodó, hogy költségvetési és adóügyekben a testület „beleegyezése” („*Zustimmung*”) szükséges a törvényalkotáshoz, új adók kivetéséhez, adóemeléshez, új államhitelek felvételéhez. Ferenc József, miközben kijelentette, hogy alkotmány

²⁸ Apponyi levele Dessewffyhez, Bécs, 1860. máj. 17., meg nem nevezett személy [Vay] levele Dessewffyhez, 1860. máj. 21. MNL OL P 90 5/e; vö. *Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai*, III. 34.

²⁹ Vö. a miniszteri konferencia üléseinek jegyzőkönyve, 1860. máj. 29., 1860. jún. 2. In: *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. Abteilung IV: Das Ministerium Rechberg*. Bd. 2. 6 März 1860 – 16. Oktober 1860. Bearbeitet und eingeleitet von Stefan Malfér. Wien, 2007, 216., 229., vö. Berzeviczy: i. m. III. 100–117.

bevezetéséről szó sem lehet a Lajta egyik oldalán sem, kapott a javaslaton, s – bár két hónappal korábban még egész biztosan hallani sem akart volna róla – beleegyezett a birodalmi tanács hatáskörének bővítésébe, ami az első botorkáló lépésnek bizonyult az uralkodói szuverenitás korlátozásának útján.³⁰

Az 1862. évi költségvetési előirányzat felülvizsgálata kapcsán a megerősített birodalmi tanács által választott ún. huszonegyes bizottság munkálatait a pénzügyi bajok politikai forrásvidékének vizsgálatára is kiterjesztette. A bizottságban sikerült a magyar tagoknak a többséget maguk mellé állítani, s jelentésükben felvetni programként a tartományok belügyi autonóm intézésének jogát, történeti-politikai hagyományaik tiszteletben tartásának szükségességét, a helyhatósági autonómia elvének elismerését. Augusztus elején a sajtóban is megjelent a bizottsági többségi javaslat.³¹

A bécsi tanácskozások árnyékában nyáron folytatódott Magyarországon a kulturális ünnepségek, társasági összejövetelek sora. Dessewffy is részt vett például július elején a sárospataki kollégium háromszázados ünnepén Vay Miklóssal együtt, a díszében beszédet is mondott más, markánsan ellenzéki szónokok társaságában.³²

Dessewffy minden bizonnyal pontosan tudta, hogy Bécsben az üléstermi viták paravánja mögött az uralkodóval már bizalmas eszmecsere indult, amiben Szécsen Antalnak volt döntő szerepe, akinek értékvilága és politikai nézetei leginkább megfelelték Ferenc József feltétlen lojalitást váró maximáinak és az egységes, erős birodalom célkitűzéseinek. Szécsen az ideális személy volt arra, hogy a bizalmatlanság falát az uralkodó lelkében legalábbis megkezdje lebontani. Augusztus 25–26-án Ferenc József elnökletével külön konferencia tárgyalta a magyarországi teendőket a magyar birodalmi tanácsosok, Rechberg, Nádasdy Ferenc gróf igazságügy-miniszter, valamint Goluchowski részvételével. Ekkorra már láthatóan kezdett az uralkodó megbarátkozni azzal, hogy a magyar történeti alkotmányt, nem beleértve persze az 1848. áprilisi törvényeket, módosításokkal újra érvényesnek ismerje el. Leginkább az érdekelte, hogy legfőbb hadúri jogát a történeti alkotmány elismeri-e, s Szécsen e tekintetben megnyugtathatta.³³

Dessewffy a távolból figyelte az eseményeket, természetesen nem akart pusztán szemlélője lenni a tervezett nagy fordulatnak, kész volt terve: a 21-es bizottságbeli siker után következzen a birodalmi tanács plénumának vitája, azután a tanács elnapolása vagy feloszlata, majd pedig két-három hét alatt egyszerre véghez lehet vinni az „*államcsínyt*”. Augusztus végén Apponyi előzetesen megbeszélt fedőszö-

³⁰ A miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1860. júl. 5. In: *Ministerratsprotokolle...* IV/2. 301–304.

³¹ „A birodalmi tanács többségének és kevesebbégének javaslata.” PN, 11. évf. 201–3166. sz. 1860. aug. 31.

³² B. Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek 1824–1887*. 3. kötet. Budapest, 1888, 100.

³³ Az 1860. augusztus 25–26-i konferencia üléseinek jegyzőkönyve. In: *Ministerratsprotokolle...* IV/2. 473–492.

veggel táviratban értesítette: a dolgok „*fordulati ponton*” állnak, a császár felszólította őket az ügyek átvételére, s Dessewffy azonnal jöjjön „*írományával*” együtt Bécsbe. Dessewffyt éppen súlyos köszvény gyötörte, augusztus 28-án válaszolt: félmegoldást nem tart elfogadhatónak, s olyanban nem kíván egyáltalán részt venni. Feltételeket szabott és bizonytalankodott Szécsenhez intézett bizalmas levelében is augusztus 29-én: meg van győződve arról, hogy csak teljes fordulat esetén van esély a sikerre, de 1859-hez képest, írja, még több előzetes garanciára van szükség. Biztos akart lenni, hogy a császár őszintén, hátsó gondolat nélkül kész az általa javallott fordulatra, s erre Apponyi táviratában nem látott megkérdőjelezhetetlen biztosítékot – joggal. Nem akarta megismételni az 1859. augusztusi és októberi fiaskót, inkább elvbarátaira bízta volna a tárgyalásokat. Másrészt viszont érezte magatartásának ellentmondásosságát: „*Végül kérdem magamtól, az országban betöltött állásomban, az én előéletemmel, Hozzátok fűződő viszonyom folytán és az ügghöz kapcsolott nagy felelősséggel megférne-e karakteremmel, hogy a kulisszák mögött maradjak, a szuflőr szerepét játsszam, és abban az ügyben, amelynek megfogalmazásában oly nagy szerepem van, a tettekben a felelősséget a ma és a holnap világa előtt ne vegyem nyíltan magamra? Ismét csak nemmel kell felelnem.*” [Kiemelések az eredetiben – D. Á.] Kijelentette ezek után, hogy ha bécsi barátai elengedhetetlennek tartják részvételét a tárgyalásokban, de csakis az uralkodó kifejezett hívására hajlandó oda utazni, személyéről azonban ekkor sem rendelkezhetnek, nem várhatják, hogy hivatali posztot vállaljon. Mindenekelőtt azt kívánta tesztelni, hogy az uralkodó szemében „*persona grata*”, vagy legalábbis elfogadható személy-e. Ha nem, feltétlenül háttérben kíván maradni. Levelének átadóját arra utasította, hogy néhány napig Bécsben várjon a válaszra.³⁴ Szécsen válasza méltán értetlenkedő volt: Dessewffy nem akar a kulisszák mögött maradni, ez jól van; azt kívánja, hogy az uralkodó maga hívja tárgyalásra, rendben van. De azután mi legyen, milyen pozíciót szán magának – „*dirigáló miniszter hivatalos jelleg nélkül*”? Egy nappal később Apponyi is reagált: szükségük van Dessewffyre, jöjjön, válasszon olyan szerepet magának, amelyet akar. Az uralkodó viszont nem rendelheti őt Bécsbe, hiszen azzal már elkötelezné magát a fordulatra, ehhez tehát ne ragaszkodjon.³⁵

Dessewffy rá jellemző módon válaszolt: felvázolta lépésről lépésre az általa elképzelt „*dráma*” forgatókönyvét: a 21-es bizottság javaslatát fogadja el vagy utasítsa el a birodalmi tanács; ha az uralkodó hivatja ezután a magyar férfiakat, jelentse ki: az abszolutizmus tarthatatlan, s a minisztereket le kell váltani (a pénzügyminiszter Ignaz Plener, illetve Rechberg kivételével, aki a külügyek vitele mellett azonban ne avatkozzon a belügyekbe; külön hangsúlyozza, hogy Thunt, Nádasdyt,

³⁴ „Csarada” aláírással távirat Eduard Honsenhez Nyíregyházára [hátoldalán Dessewffy ceruzás jegyzete a távirat valódi értelméről és küldőjéről], MNL OL P 90 d/e, Dessewffy levele Szécsenhez, Szentmihály, 1860. aug. 28. (Német nyelvű.) Uo. 5/d.

³⁵ Szécsen levele Dessewffyhez, [Bécs] 1860. aug. 31. (Német nyelvű), Apponyi levele Dessewffyhez, Bécs, 1860. szept. 1. MNL OL P 90 5/e.

valamint Adolph Thierry báró rendőrminisztert, akik neve leginkább összekapcsolódott a megszüntetni kívánt kormányzati vonallal, minden elismerés, kitüntetés nélkül egyszerűen kell elbocsátania az uralkodónak); ezután jelentsék ki, hogy programjuk „alapvetően” megegyezik az 1859 augusztusában és októberében Jósika, Szécsen, Mailáth és Dessewffy képviselte programmal, majd az uralkodó nevezzen ki négy államminisztert Szécsen, Apponyi, Mailáth és Heinrich Jaroslav Clam-Martinic gróf személyében (később egy ötödiket, aki legyen polgári származású). Ezután az uralkodó napolja el a birodalmi tanács ülését, s ugyanazon nap délutánján hozzák nyilvánosságra az öt új miniszteri kinevezést. (Eddig tartana a dráma előjátéka.) Tíz-tizenégy nappal később történe mag a államcsíny, a birodalom alkotmányos átalakítása. Dessewffy ez alkalommal is nyomatékosan kijelenti: ő csakis ennek a teljes forgatókönyvnek a megvalósításában vehet részt, félmegoldásokban nem. Barátai miniszteri kineveztetésük után, ha úgy látják, elengedhetetlen az ő jelenléte, kérjék az uralkodótól Bécsbe hívását. Még azt is megtervezte, hogy mit is kellene mondaniuk: „Dessewffy nélkülözhetetlen a számunkra, óhajtjuk behívását. Tudjuk, hogy ő kizárólag akkor jön, ha a császár kifejezetten hívja; hogy akar-e majd hivatalos állást vállalni, nem tudjuk, de az mellékes dolog – szükségünk van rá itt.” [Kiemelés az eredetiben – D. Á.] Azt is hozzátette, nem kell a császár orrára kötni, hogy Dessewffy nem fog hivatali posztot vállalni, de baráta- inak ezt már most tudniuk kell. Egyébként készenlétben áll, személyes küldött útján huszonöt óra alatt, távirati úton pedig két óra alatt elér hozzá bármi hír, üze- net. Távolmaradását a politikai küzdelmek fő színteréről persze indokolnia kellett: nem ő a legalkalmasabb személy arra, hogy az uralkodót megnyerje az alkotmá- nyos eszmének, mivel „hangomnak és állásomnak előtte nincs tekintélye”, a meg- erősített tanácsbeli érdemeik alapján erre a többiek sokkal alkalmasabbak. Ismét Szécsen lelkére köti: „...isten szerelmére ne bocsátkozzatok semmibe, semmiféle tanácsadásokba, melyek eredménye csak fél intézkedés és teljes fiaskó kell legyen!” [Kiemelések az eredetiben – D. Á.] Neki egyébként külön is válaszolt a levél végén: távol áll tőle, hogy dirigáló miniszter akarjon lenni: „Én nem akarok Washington, de Cincinnatus szerepében sem tetszelegni. Ellenkezőleg, alkalmatlannak tartom magam arra, hogy akár a jó ügy érdekében is feláldozzam függetlenségemet, szoká- saimat, házias kényelmességemet. Egyáltalán nem akarom szépíteni magam. Ha tényleg szükség van rám, akkor úgy kell elfogadni engem, ahogy vagyok. Túl öreg és megrögzött lévén ahhoz, hogy még változzam.” Ugyanebben a levélben listaszerű összegzését is adja annak, miért is alkalmatlan a hivatalvállalásra: képtelen enge- delmeskedni, szokásai „gazdálkodóvá, vadásszá, lótenyésztővé, azaz vidéki úriiem- berré” teszik, s egészségi állapota sem engedi az ülő életmódot, különösképp nem városban.³⁶ [Kiemelés az eredetiben – D. Á.]

³⁶ Dessewffy levele Apponyihoz, Szécsenhez és Mailáthhoz, Szentmihály, 1860. szept. 3. (Német nyelvű.) MNL OL P 90 5/d.

Apponyi sietett újra csillapítani kétségeit: tudósította, hogy a császártól kérni fogja, hogy döntse el, velük vagy nélkülük kíván tovább kísérletezni, s ha nem sikerül még a birodalmi tanács plenáris ülései előtt döntésre vinni a dolgot, nem marad más, mint a kilépés a birodalmi tanácsból. Ha viszont sikerül az áttörés, „szigorúan a Te nézeteidet követjük. Semmi kedélyeskedés, semmi tágítás.” Mindemellett határozottan bírálta Dessewffy álláspontját saját részvétele, illetve egyelőre részt nem vétele tekintetében: „Nem nélkülözhetjük tervezetedet és további együttműködésedet. Ments fel bennünket legalább az alól, hogy a császárnak megmondjuk, hogy Te csak az intézkedések megfogalmazásában és előterjesztésében akarsz részt venni.” Újra kérte, tekintsen el attól, hogy maga az uralkodó hívja Bécsbe, s ne döntse el előre, hogy a továbbiakban is kooperál-e aktívan velük, ezt hagyja a jövőre, s minél előbb siessen Bécsbe.³⁷ Dessewffy azonban nem mozdult.

A 21-es bizottság többségi javaslatát s a birodalmi centralizációhoz és abszolutizmushoz ragaszkodó kisebbségi indítványt, illetve az azokról folytatott vitát szeptemberben teljes terjedelemben ismertette a sajtó, így a magyarországi lapok is, s a magyar konzervatívoknak sikerült megszerezniük a többség támogatását. Szeptember 29-én az uralkodó berekesztette a birodalmi tanács ülészakát. Mindennek fényében Dessewffy készségesen revideálta véleményét a megerősített birodalmi tanácsban való részvételt illetően, mint leveleiben írta, belátta, hogy így el lehetett mondani kendőzetlenül a problémákat, s nagyon jó véleménnyel volt barátai ottani fellépéseiről.³⁸

Mindeközben pedig otthoni magányában emelte a tétet. Függeléket készített az egy évvel korábban papírra vetett memorandumához, melybe a terv fő vonalainak felismerhető állandósága mellett lényeges új elemeket is beiktatott – mindenképp az átalakulás egész birodalomra kiterjedő alkotmányos jellegének erőteljesebb hangsúlyozását. Ismét csak részletes forgatókönyvvel van dolgunk. Most öt hónapra, az 1860. szeptember – 1861. január közötti időszakra tervezett. Megtartotta a koronától kiinduló „államcsíny” fogalmát, de már nem „pátens”, hanem „a *pragmatica sancti*ót megerősítő és kiegészítő cs. kir. diploma” formájában kívánta azt bejelenteni, amit kiegészít az annak megtartására teendő „császári eskü” követelményével. A következő kötelezvény kibocsátását javasolta az uralkodónak: „...a létező törvények megszüntetésének, megváltoztatásának vagy magyaroztatásának, valamint új törvények alkotásának joga... jog egyenes vagy közvetett új adók kivetésére vagy a létezők megváltoztatására, a beviteli, átviteli és kiviteli vámoknak, a díjaknak és illetékeknek, a só árának és a dohány-egyedárúság tárgyainak megállapí-

³⁷ „G.” aláírással [Apponyi] levél Dessewffyhez, Bécs, 1860. szept. 6. (Német nyelvű.) MNL OL P 90 5/e.

³⁸ A birodalmi tanács üléseiről beszámolók: PN, 12. évf. 1861. szept. 13 – okt. 3.; *Idősb Szőgyény-Marich László országbíró emlékiratai...* III. 56., vö. Dessewffy levele Szőgyényhez, Szentmihály, 1860. okt. 3. Uo. 211.; Dessewffy levele Szécsenhez, Szentmihály, 1860. szept. 27., Dessewffy levele Apponyihoz, Szentmihály, 1860. szept. 30. MNL OL P 90 5/d. A beszédeket ismerteti: Berzeviczy: i. m. III. 111–115.

tására, szóval a megadóztatás és alattvalóink igénybevételének joga az állami szükség fedezésére..., valamint az államkölcsonök kötésének joga jövőre ne többé [!] kizárólag és egyoldalúlag Általunk vagy törvényes utódaink által gyakoroltassék.” A külügyek és hadügyek irányítását (kivéve az újoncállítást), valamint a végrehajtó államhatalom irányítását azonban továbbra is az uralkodó kezében hagyta volna.

Az erőteljes alkotmányos jelleg átalakította javaslatában az általa tervezett birodalmi tanács szerkezetét, pontosabban szólva, már nem birodalmi tanácsról, hanem „az országgyűlések delegatiójából alakult birodalmi parlament”-ről beszélt (amivel egyidejűleg természetesen megszűnne az uralkodói tanácsadói testületként működő szűkebb birodalmi tanács), amelyet áprilisban mindig köteles összehívni az uralkodó, időtartamát viszont szabadon meghatározhatná. Kizárólag az országgyűlések által delegált százhusz képviselő alkotná a testületet, mely saját maga határozná meg ügyrendjét a nyilvánosság, az egyéni szavazati jog és a nyílt szavazás előre rögzített elvének tiszteletben tartásával, s maga választaná meg elnökét és további tisztségviselőit. A képviselői helyek tartományok szerinti megoszlása némileg módosult korábbi javaslatához képest, amennyiben a népességszám és az adómennyiség mellől eltűnt az „*egyébkénti fontosság*” (ami eredetileg nyilvánvalóan a központi kormányzat számára segítette volna politikai preferenciák érvényesítését), viszont megjelent a terjedelem, ami a nagy földrajzi kiterjedésű Magyarországnak kedvezett volna a többi tartománnyal szemben. A testület jogkörében lényeges változtatásokat az egy évvel korábbi tervezethez képest nem mutathatunk ki – egy nagyon lényeges új elemet azonban beépített Dessewffy: hangsúlyozta, hogy bár az adóügyek egységes birodalmi intézést igényelnek, emellett biztosítani kell a tartományok számára az „*önmegadóztatás*” jogát, amivel lényegében az állam pénzügyeit birodalmi és tartományi pénzügyekre bontotta szét, s a tartományok pénzügyi erőforrásai egy része feletti rendelkezési jogot a tartományi törvényhozó testületek számára igényelte.

Az országos ügyekben immáron egyértelműen törvényhozó kompetenciával rendelkező, évente decemberben összehívandó országgyűléseket irányozott elő, korábbi javaslatához képest csekély módosításokkal: Felső- és Alsó-Ausztria részére egy külön összevont országgyűlést indítványozott, míg egy másikat Morvaország, Szilézia, Stájerország, Krajna és Karintia részére; továbbá a felsorolásából eltűnt Dalmácia és a Tengermellék – nem világos, hogy pusztá feledékenység áll-e emögött, vagy a kimondatlan igény, hogy ezeket a területeket Horvátországon keresztül a magyar korona országainak kötelékébe kívánja tagolni. Ez a terv sem tárgyalja külön a magyar korona törvényhozó testületeit, de feltehetőleg továbbra is három testülettel számolt. A választójoggal csak Magyarországot illetően foglalkozott, mondván, „*egyelőre mellőzni kell az 1848-diki választási törvényt*”, új, az uralkodó által oktrojált választójogi rendelkezések alapján kell megválasztani az országgyűlés alsóházának tagjait.

A végrehajtó hatalom, ahogy azt már említettük, e terv szerint is mindenféle korlátozás nélkül az uralkodót illette volna. Meglehetősen bonyolult, több testület-

ből álló birodalmi hatalmi központot irányzott elő. Megmaradt a korábban javasolt keretek között a minisztertanács: a három központi minisztérium: külügy-, hadügy-, pénzügy vezetői, 3-6 államminiszter, ám immáron csak két kancellárról (s persze két kancelláriáról) beszélt, az egyesített kancellária élén (egy-egy alosztállyal Észak-Itália, illetve Galícia részére) álló kancellárról és a magyar kancellárról (eltűnt tehát a külön erdélyi kancellári poszt!). E testület mellett számolt egy császári titkos kabinettel, egy államminisztériummal, egy „*állam- és konferenciaminiszterekből*” álló testülettel, valamint egy „*speciális magyar ügyekre nézve szűkebb tanács*”-csal, némileg más összetétellel. A terv e része meglehetősen bonyolult, világosan magán viseli az 1848 előtt működött Államtanács, Állam- és Konferenciatanács reminiszcenciáinak nyomát. Új elem tervében annak hangsúlyozása, hogy az államcsíny minden lényeges elemét egyetlen napon kell deklarálni, azzal egyidejűleg kinevezni a tartományi kormányzókat, Magyarországon a főispánokat, kiadni a főispáni utasításokat.³⁹

Dessewffy tervét Kónyi Manó, majd Szabad György is úgy értékelte, mint amely lényegében az 1859-ben megfogalmazott terv enyhén módosított változata, Szécsen Antal azonban egészen biztosan nem így látta, hiszem 1860. október 10-i levelében egyenesen arról beszélt, hogy Dessewffy küldeménye „*bizonyos fokig megrémítette*”, javaslatai olyannyira túlmennek azokon a terveken, amelyekről az uralkodó, Szécsen és a tárgyalásokba addig bevont birodalmi politikusok tárgyaltak.⁴⁰ Maga Dessewffy is úgy nyilatkozott szeptember végén, hogy „*némelyeknek másképp, még mélyebbre hatolóan*” kell végbemenniük, mint ahogyan azt korábban gondolta, s most „*itt elkerülhetetlen egy bátor ugrás*”.⁴¹ 1859-es tervében Dessewffy az alkotmányos viszonyok bevezetését Magyarországra korlátozhatónak sejtette, most nagyon határozottan az egész birodalom államberendezkedésének alkotmányos alapra helyezését indítványozta. Joggal értelmezhetette át az októberi diplomára visszatekintve 1861 nyarán az „*államcsíny*” fogalom értelmezését: „*Az Oct. 20iki Diploma szinte [azaz szintén – D. Á.] megemlíti a Machtvollkommenheitot. Az egy Staatsstreichja volt az Absolutismusnak. De ki ellen? Ő maga ellen*” – jegyezte fel 1861 nyarán.⁴² Láttuk, nem Dessewffy volt az egyetlen, aki az alkotmányos átalakítást lehetséges kivezető útként javasolta a birodalmi kormányzat nyilvánvaló zsákutcájából, hiszen a birodalom miniszterei között is voltak, akik felvetettek hasonló alternatívát, de jobbára két rossz lehetőség közül (a magyar korona országainak alkotmányossága vagy a birodalom egészének alkotmányossága) inkább a kisebbik

³⁹ „*Az átalakítás formulázása részleteiben, a javasolt rendszabályok életbe léptetése időpontjának megjelölésével*” című irat. Közli: Deák Ferencz beszédei... II. 462–488., idézetek: 474., 464–465., 469.; vö. Berzeviczy: i. m. 118–119.; Szabad: i. m. 69–70.

⁴⁰ Szécsen levele Apponyihoz és Dessewffyhez, Bécs, 1860. okt. 10. (Német nyelvű.) MNL OL P 90 5/d; vö. Deák Ferencz beszédei... II. 489.

⁴¹ Dessewffy levele Apponyihoz, Szentmihály, 1860. szept. 30. (Német nyelvű.) MNL OL P 90 5/d.

⁴² Dessewffy feljegyzése „*Pragmatica Sanctio*” címmel [Ceruzával rávezetve: 1861. jún. 1.] MNL OL P 90 5. tétel: Dessewffy Emil politikai iratai, 1845–1862.

rossz, az előbbi elfogadására sarkallva Ferenc Józsefet. Elvértve akadtak olyanok is (például Plener pénzügyminiszter), akik egyetértettek azzal, hogy az alkotmányos elvet a birodalom egészének államszervezetében alkalmazni kell – ha lényeges korlátozásokkal is –, de hangjuk egyelőre még kevésbé talált utat az uralkodóhoz.

Amikor Ferenc József szeptember 29-én búcsúlátogatáson fogadta a megerősített birodalmi tanács tagjait, azzal búcsúzott tőlük, hogy a „*legrövidebb idő alatt*” kibocsátja legfelsőbb elhatározásait.⁴³ Ekkor pörögtek fel nagy fordulatszámra az események – úgy tűnhetett, a Dessewffy tervezte forgatókönyv következő állomása következhet.

Az októberi diploma – siker vagy kudarc?

A végül 1860. október 20-án kibocsátott uralkodói diploma meghozta a régen várt fordulatot, s ebben az uralkodó a magyar konzervatívokra, ám elsősorban nem Dessewffyre, hanem Szécsenre támaszkodott. A diploma születésének közvetlen előtörténetét Kónyi Manó részletesen felvázolta.⁴⁴ Láttuk, már augusztustól komoly tárgyalásokat folytatott Szécsen. Dessewffy a maga tervét október 7–9. között ismertette Pesten elvarátaival, Andrássy György gróffal, Apponyival és Sennyeyvel, azután küldte azt el Szécsennek Bécsbe, aki azonban kijelentette, hogy „*egész kiterjedésökben kivihetetlenek*” a javaslatok, s az idő is szorít, ennek ellenére Bécsbe hívta tanácskozársra barátait.⁴⁵

Közben október 12–13-án Pesten az Akadémia Széchenyi emlékének szentelt ülésére került sor, amely Dessewffy ünnepélyes megnyitójával kezdődött, és Széchenyi István örökségére figyelmeztetett: a nemzetiség iránti hűség.⁴⁶ Az eseményre Apponyi is Pestre látogatott,⁴⁷ minden bizonnyal részletesen beszámolt Dessewffynek a bécsi tárgyalások állásáról.

Október 13-án táviratban újra Bécsbe szólította őket Szécsen, Dessewffy végre engedett a hívó szónak, s 14–15-én intenzív megbeszéléseket folytattak egymással Szécsennek az uralkodóval már egyeztetett tervéről. Szécsen úgy nyilatkozott, azok „*már végleg el vannak határozva*”, ami nem sok teret engedett Dessewffynek. Ennek ellenére maradt Bécsben, október 15-én Dessewffy és Szécsen külön is tárgyalt. Október 16-án tovább folyt a konferencia, majd este Rechberg is bekapcsolódott. A résztvevők többsége nem támogatta a saját terve mellett tovább érvelő Dessewffyt, annyit mindenesetre sikerült elérnie, hogy az uralkodói iratot ne pátensnek, azaz törvényerejű uralkodói rendeletnek minősítsék, hanem diplomá-

⁴³ „A birodalmi tanács ülései” c. rovat. PN, 11. évf. 228–3193. sz. 1860. okt. 3.

⁴⁴ *Deák Ferenc beszédei...* II. 488–492.; lásd még Berzeviczy: i. m. III. 119–121.; Szabad: i. m. 70–75.

⁴⁵ Dessewffy levele Szécsenhez és Mailáthhoz, Pest, 1860. okt. 10., *Szécsen levele Apponyihoz és Dessewffyhez*, keltezés nélkül [ceruzával rávezetve: 1860. okt. 10.] MNL OL P 90 5/d. (Szécsen levelét Kónyi tévesen keltezte október 10-re.)

⁴⁶ „Magyar tudományos Akadémia.” PN, 11. évf. 237–3202. sz. 1860. okt. 13.

⁴⁷ Apponyi levele Dessewffyhez, Bécs, 1860. okt. 1. MNL OL P 90 5/e.

nak. 1860. október 16-án Apponyi, Szécsen és Mailáth először tárgyalt több miniszterrel a tervről. Itt Plener érvelt a leghatározottabban az alkotmányos átalakulás mellett a nyugati tartományokban is, a magyar politikusok támogatták, de az uralkodó ellenállt. Dessewffynek egyre kevesebb reménye lehetett, hogy félmegoldásnál többet sikerül elérni.

Az uralkodó által jóváhagyott alapelvek ugyanis lényeges pontokon eltértek javaslataitól: az alkotmányos átalakulás kontúrjai elmosódtak, pontosabban szólva a magyar korona országaira vonatkozóan azok érzékelhetők maradtak, a birodalom többi tartománya számára azonban belső ügyekben csak a tartománygyűlések „közreműködését” (*Mitwirkung*) irányozta elő Szécsen javaslata, nem a törvényhozás jogát. Ráadásul a diploma tartalmazta, hogy a nyugati birodalmi fél tartományainak egyesített tanácskozó testületét is létrehozzák (az ún. szűkebb birodalmi tanácsot), ami tovább gyengítette a tartománygyűléseket. Továbbra is „*birodalmi tanács*” maradt a közös ügyek tárgyalásának testülete, de felépítésére (a száz fős létszámon kívül), működési elveire, pontos jogkörére vonatkozóan semmit sem tartalmazott a diploma, ahogy azt sem, hogy ezzel a korábbi szűkebb birodalmi tanács megszűnik. A hozzárendelt ügyek köre mindenképpen szélesebb volt a Dessewffy által javasoltnál: a pénzügyek, vám- és kereskedelemügyek mellett a vasútügyek, posta- és távirdaügyeket is oda rendelte az uralkodó, s szó sem volt a tartományok önadóztatási jogáról. Elmaradt a tartományi törvényhozó testületekre vonatkozó rendszabályok és a birodalmi tanács statútumának diplomával egyidejű kibocsátása is. Dessewffy utódvédharcokat folytatott annak érdekében, hogy mondják ki, a szűkebb birodalmi tanács létrehozása csak kivételes, ideiglenes intézkedés, a birodalmi tanács ülései nyilvánosak legyenek, az kizárólag az országgyűlések által delegált tagokból álljon, ügyrendjét a testület maga határozhassa meg, ahogy elnökét is. Dessewffynek is látnia kellett, hogy a tervezett diploma mind az alkotmányos elv, mind a centralizáció helyett a föderalizmus felé való elmozdulás tekintetében csak kezdeti lépéseket tartalmazott. Október 18-án hosszú audiencián próbálta Dessewffy megnyerni az uralkodót, s bár Szógyény szerint Ferenc József köszönetet mondott, tudván, hogy a fő eszmék tőle erednek, de kézzel fogható eredmény nélkül ért véget a találkozó. Szembe kellett néznie Dessewffynek azzal, hogy hibás volt a helyzetfelmérése, amikor maga is elhitte, hogy az uralkodót pusztán korábbi rossz tanácsadói vezetik félre, s azért ragaszkodik az abszolút uralkodó jogköréhez. Október 19-én Ferenc József, Rechberg és Szécsen megállapodtak a diploma végleges szövegében, este a kefelenyomatok javításában és a magyar nyelvű szövegváltozat elkészítésében részt vett Dessewffy is.⁴⁸

Súlyos dilemma elé állíthatta (volna) a diploma kibocsátása Dessewffyt. Egyrészt el kellett döntenie, milyen mértékben tekinti azt saját szülöttének – a

⁴⁸ *Deák Ferenc beszédei...* II. 488–491; lásd még Berzeviczy: i. m. III. 119–121., Szabad: i. m. 70–75.; a miniszteri konferencia ülésének jegyzőkönyve, 1860. okt. 16. In: *Ministerratsprotokolle...* IV/2. 461–470.

súlyos fogyatékoságok ellenére. Nem lehetett könnyű helyzete. Memorandumainak intenzív, érzelmektől átfűtött nyelvezete mindig drámai helyzetértékelésről tanúskodott. Dessewffy sohasem a higgadt, hidegfejű elemző szemével szolt a politikai helyzetről, hanem drámai szituációkat vázolt fel.⁴⁹ Drámai felütés, kiélezett, a végveszélyt előrevetítő diagnózis jellemezte mindig programjait, amire csak drámai és radikális lehet a megoldás. Szerinte mindig csak egyetlen megoldás létezett – amit ő javasolt, terveit soha sem tartalmaztak alternatívát. Megoldási javaslatokban nem pusztán alapelveket rögzített, hanem mindig kész forgatókönyveket vázolt fel. Mindent a leggondosabban eltervezett, mi, mikor és hogyan történjen, amivel persze mindent a leggondosabban elő is írt volna a dráma valamennyi szereplője számára, beleértve az uralkodót is.⁵⁰ Találónan jellemezte 1860. szeptemberi tervét a család krónikása, Dessewffy Sándor: „*részleteiben annyira iróasztal munka volt, szinte kedvtelés, vagy bábjáték ezernyi zsinórral, hogy azt kezelni legfeljebb ő maga tudta volna...*”⁵¹ Ráadásul, mint láttuk, mindig hangsúlyozta, hogy félmegoldások elfogadhatatlanok számára – s eddig, 1859 őszén, majd 1860 tavaszán is, észelve a fogadókészség hiányát, visszahúzódott a háttérbe, elvbarátai lehetséges kompromisszumkötéseit megengedve, de tőlük ez esetben elhatárolódva.⁵² Most mégis segédkezett a félmegoldás tető alá hozásában. Viszonyulása érthetően ambivalens volt, többször is saját szülőtteként beszélt a diplomáról, bár az – nem az ő hibájából – nem az lett, amit ő elképzelt.⁵³ Ugyanakkor nem tekintette lezártnak a történetet, úgy vélte, van lehetőség programja további elemeinek a megvalósítására az elkövetkező hónapokban, ami átsegíthette a dilemmákon.

⁴⁹ Lásd például Dessewffy levele Szécsenhez, Szentmihály, 1860. szept. 27. MNL OL P 90 5/d.

⁵⁰ A pontos forgatókönyvírás korábban is jellemezte politikai memorandumait és terveit, vö. például Dessewffy levele Szécsenhez, Pozsony, 1849. jan. 24. Közli: Wertheimer Ede: Új adatok a magyar ó-conservativok történetéhez. *Történeti Szemle*, 1915. 558.

⁵¹ Dessewffy Sándor dr.: *A Dessewffy nemzetség közéleti szerepe a Habsbug korszakban*. H. n., é. n. 28.

⁵² Vö. Dessewffy levele Jósikához, Pozsony, 1859. szept. 2. Közli: *Deák Ferencz beszédei...* II. 445.; Dessewffy levele „*Kedves barátom!*” megszólítással [Szögyényhez?], Pest, 1860. febr. 3. MNL OL P 90 5/d.

⁵³ Vö. Dessewffy levele Apponyihoz, Pest, 1861. júl. 11. MNL OL P 90 5/d; Sennyey levele „*Mein theurer Freund!*” megszólítással, Pest, 1860. nov. 7. Uo. 5/e.

ÁGNES DEÁK

ATTRactions AND REPULSIONS – EMIL DESSEWFFY AS A CONSULTANT, 1859–1860

It has been known for a long time that Count Emil Dessewffy, in the summer of 1859, developed a program for the reform of the system of neo-absolutism, to create a limited constitutional, federal-type imperial state structure. The manuscript of his correspondence with his friends reveals his motives in detail as well as changes in his views, so it is possible to analyze the sharp differences between Dessewffy's ideas and the concept of the October Diploma, published in 1860. Dessewffy, as a prescient politician and thinker, was disillusioned with office positions, furthermore he had to see that the Diploma contained only initial steps with regard to both the constitutional principle and the move to federalism, and although he hoped it could be further developed, the attempt to the agreement between the ruler and the Hungarian political elite ended with failure in the late summer of 1861, which was his personal failure as well. These letters, however, represent the political and private portraits of this significant personality of the Hungarian Conservative Party.

